

Riabchenko O. (2012). *Students of radianskoï Ukrainy 1920-1930-x rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: Everyday Practices and Conflicts of Identification]. X.: XNAMH. [in Ukrainian].

Тумчук Л. І. (2019). *Rol osvity doroslykh u podolanni nepysmennosti naselennya: dosvid 20-30-kh rokiv XX st.* [The role of adult education in overcoming illiteracy: the experience of the 20-30s of the twentieth century.]

Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskogo natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ogiitnka. Seriia: Sotsialno-pedagogichna, 32, 170-182. [in Ukrainian].

Dukhopelnykov, V. M., Loiko, L. I., Posokhov, S. I., Arzumanova, T. V., Belikov, Yu. A., Berlin, V. D. et al. (2004). *Kharkov mnogonatsionalnyi* [Kharkov is multinational]. Kharkov: Vostochno-regionalnyi tsentr гуманитарно-образовательных инициатив. [in Ukrainian].

УДК 94(477) «185»

DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.18

Луценко М.В.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-5656-0213>

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ДВОРЯНСЬКОЇ САДИБИ СЛОБОЖАНЩИНИ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті аналізуються значення дворянської садиби як культурологічного майданчика комунікацій, попри всю складність перебігу культурно-історичного процесу на Слобожанщині. Зазначається, що культурний простір садиби значною мірою забезпечував духовний та інтелектуальний зв'язок поколінь українського народу і вплинув на формування етнокультурної, а згодом і національної ідентичності. Садиба, яка створювалася під впливом просвітницьких ідей, була вже не тільки господарською одиницею, а й мультикультурним простором для дворянства. Не менш важливою типологічною ознакою, що об'єднує заміські садибні помешкання слобідських дворян, є певна відстороненість від жвавого міського життя за межами маєтку, хоча ступінь вияву цієї риси залежав від світоглядних переконань та особливостей приватного життя власника. Особливу роль у житті поміщиків Слобожанщини відігравали садиби-родові маєтки найзнаменитіших дворянських родин або відомих людей регіону. Господарі таких маєтків цікавилися останніми досягненнями в галузі сільського господарства, промисловості, ознайомлювалися з передовими технологіями в мистецтві, політиці, науці. Такі садиби впливали не лише на розвиток повітів, але й на всю губернію. Це насамперед Графське – графа Гендрикова, Основа – Квіток, Старий Мерчик – Шидловського, Шаровка – Ольховського, Бабаї – Щербініних тощо. Виявлено, що функціонування маєткових утворень як культуротворчих осередків визначалося збереженням певних традиційних ознак приватновласницької садиби на Слобожанщині, сформованих ще на межі XVIII–XIX ст., так і модифікацією їх відповідно до нових потреб духовного життя.

Ключові слова: дворянство, садиби, Слобожанщина.

The article analyzes the importance of the noble estate as a cultural platform of communications, despite the complexity of the cultural and historical process in Slobozhanshchyna. It is noted that the cultural space of the estate largely provided the spiritual and intellectual connection of generations of the Ukrainian people and influenced the formation of ethnocultural and later national identity. The estate, which was created under the influence of enlightenment ideas, was no longer just an economic unit, but also a multicultural space for the nobility. An equally important typological feature that unites the country estates of Sloboda nobles is a certain remoteness from the bustling city life outside the estate, although the degree of manifestation of this feature depended on the worldview and characteristics of the owner's private life. A special role in the life of the landowners of Slobozhanshchyna was played by the estates of the most famous noble families or famous people of the region. The owners of such estates were interested in the latest achievements in the field of agriculture, industry, got acquainted with advanced technologies in art, politics, science. Such estates influenced not only the development of counties, but also the entire province. These are, first of all, Graftske - Count Hendrykov, Osnova - Kvitok, Stary Merchyk - Shidlovsky, Sharovka - Olkhovsky, Babai - Shcherbinin and others. It was found that the functioning of estates as cultural centers was determined by the preservation of certain traditional features of the private estate in Slobozhanshchyna, formed at the turn of the XVIII-XIX centuries, and their modification in accordance with the new needs of spiritual life.

Key words: nobility, estates, Slobozhanshchyna.

Постановка проблеми. Культурний простір садиби, облаштованої для проживання родини господаря, хазяйнування, творчої роботи власника тощо, в останні роки все більше привертає увагу дослідників. Садиба є тим символом, яка забезпечує духовний взаємозв'язок поколінь українського народу і впливає на формування етнокультурної та національної свідомості. У сучасній науковій традиції вже сформувалося розуміння замиського панського маєтку в українських землях, зокрема в реаліях ХІХ ст., як багатокomпонентного комплексу, що виконував господарчі, соціально-адміністративні, побутові та культурні функції за умов розвитку у відповідних історичних і культурних умовах.

Аналіз актуальних досліджень. Висвітлення окремих аспектів культурного простору дворянства Слобожанщини знайшло своє відображення у роботі Н. М. Товстоляк [Товстоляк 2008]. У роботі О. Ю. Біршової розглядається історія заселення регіону та формування дворянського палацового простору на Слобожанщині [Біршова 2009].

Мета статті – здійснити аналіз культурного простору дворянської садиби на Слобожанщині кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Міські і замиські дворянські садиби були своєрідними соціокультурними центрами, в яких дворянство відіграло провідну роль. Однак стиль і спосіб життя дворянства в цих осередках істотно відрізнялися.

Дворяни, які служили в столиці, були свідками розкоші, що панувала в палацах Петербурга та Москви. Московські дворяни Щербініни, курські дворяни Шубіни, князі Щербатови, татарські князі Ширінські-Шахматови, курляндські барони фон ден Брінкен сприйняли там культ краси і принесли у свій край. Така еволюція заохочувалась у період правління Катерини ІІ і на Слобожанщині.

Поміщики здебільшого оселялися у своїх замиських маєтках, що сприяло появі чудових палаців та будинків доби класицизму [Біршова 2004: 58].

Збільшення панських осель поясню-

ється встановленням дворянського класу з притаманними йому привілеями.

Розквіт садибної культури на Слобожанщині припадає на останні десятиліття ХVІІІ – першої третини ХІХ ст. Цей період в історіографії дворянської культури прийнято вважати «класичним».

У садибі дворянин був власником і творцем власного ідеального світу. Вони давали ім'я зведеному ансамблю, як Основа, Кручик, Графське, Шарівка, Наталівка. За пейзажним парком садиби простягалися луки, яри, переліски. Міська забудова невблаганно скорочувала парк і сад біля панського особняка, вікна якого розкривалися на площу або вулицю. Поміщика в садибі оточували зовсім інші, ніж у місті, звуки.

Садибна атмосфера мимоволі формувала особливе світовідчуття, інші пріоритети, інші відносини в родині, задавала більш природний ритм, який визначався тісним спілкуванням з природою і сезонними циклами. Так місто перетворювалось для дворянина в простір держави, а село – у світ незалежної людини. Нібито виникав особливий культурний простір, насичений філософськими роздумами про основні життєві цінності. Народжувалася садибна міфологія, що мала виходи і в християнський космос, і в язичницьку картину світобудови, і в спільні ідеологічні формули російської дійсності, і в поетичні уявлення про сенс буття [Марасинова 1998: 265].

Не слід за звичним терміном «дворянська садиба» забувати, що ця відносно відособлена територія була населена і селянами. Саме садиба стала ніби перетинанням життя двох найважливіших станів тодішнього суспільства. Тема народної ідилії входить в архітектуру вельможних резиденцій ще у ХVІІІ ст., коли в парках виникають криті соломою хатини, млини. Поглибленню зв'язків садибної культури з життям селян чимало сприяло православ'я. Поетичний вплив природи в садибному середовищі загострювало сприйняття духовних і моральних цінностей, проповідуване церквою. У той же час простота людських взаємин у селі і релігійний настрій, який виникав в ході богослужіння, в якійсь мірі могли пом'якшувати соціальні контрасти між па-

рафіянами різних станів і створювали духовну атмосферу, яка об'єднувала і ніби зрівнювала їх перед обличчям Бога.

Разом із тим роль церкви у встановленні зв'язків між поміщиком і селянами мала ще один аспект. Зазвичай храм служив родовою усипальницею для власників маєтку, які в цій якості надавали йому особливого значення.

У свою чергу, підживлюючи міську культуру і сприяючи освіті села, дворянська садиба відчувала безпосередній вплив народної творчості – образотворчого, пісенного, архітектурного, музичного. Пронизана художніми ідеями, породженими народною творчістю садибна культура стала одним із шляхів, за якими ці ідеї вливалися в столичну культуру [Кириченко 1994: 48].

Інтенсивне будівництво садиб на Слобожанщині почалося після виходу «Маніфесту про вольності дворянства» (1762), за яким представники шляхетного стану отримали право не служити, а, вийшовши у відставку, жити на доходи від родового маєтку. Це призвело до того, що багато дворян, залишивши державну службу, роз'їхалися по своїх маєтках, зайнялися сільським господарством і зведенням «резиденцій». Феномен слобідської садиби полягав у тому, що саме вона, а не місто, мала основне значення в становленні культурних традицій. Створена дворянином садиба відображала світ його душі, почуттів, переживань, і чим цікавіше виявлялася особистість власника, тим геніальнішим було його творіння.

Садибне життя слобідського дворянства – дивовижний культурний центр, обмежений у часі і просторі. Це вітчизняне явище, яке поєднувало риси як російської, так і загальноєвропейської культури на межі XVIII – XIX ст. Філософія і художня література епохи Просвітництва відіграли важливу роль в усвідомленні дворянином себе в садибному середовищі [Луценко 2017:18].

Садиба, яка створювалася під впливом просвітницьких ідей, була вже не тільки господарською одиницею, а й естетично організованим простором. Садиба – це духовна фортеця, джерело сил, обумовлена особливим, ідеальним середовищем, в якому персоніфікували такі поняття, як «отчий дім», «дитинство», «батьківщина». Дворян-

ська садиба розглянутого періоду – це культурний та соціально-психологічний простір, сфера встановлення і виразу особистості власника.

Слобідська дворянська садиба відрізнялася продуманим до деталей плануванням, з великим смаком обраним розташуванням на високому березі річки, озера чи каскаду ставків. Формувався не тільки парк навколо панського будинку, а навколишня місцевість садиби, яка часом сприймалася як вміло скомпонований пейзаж.

Однією з найпомітніших садиб Слобожанщини, за висловом відомого знавця садибного будівництва Г. К. Лукомського, був палацо-парковий комплекс Хотень, який належав графу М. Камбурлею. Архітектором двоповерхового будинку був майстер класицизму – Джакомо Кваренгі. При проектуванні ансамблів Кваренгі дотримувалася зазвичай двох схем планування. Одна з них, коли головний будинок замикав композицію із садибних будівель. У цьому разі будівля являла собою закінчену споруду, домінуючу в ансамблі. Саме такий композиційний прийом утілений у садибі Хотень [Лукомский 2001:240].

Цілісний ландшафтно-архітектурний образ садиб дворянських родин Харківської губернії складався з комплексу показників: орнаментальне оздоблення фасадів з урахуванням суспільних, економічних факторів та функціонального призначення будівлі (житлова або господарська будівля), а також особливості панівних європейських стилістичних напрямів та кольорових рішень. Разом із тим на архітектуру впливали філософські течії та світоглядні погляди тієї епохи.

Дворянські садиби Харківської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. відігравали не лише архітектурно-композиційну, а й культурну роль. Дворяни дбайливо ставились і до облаштування інтер'єрів маєтків. Стіни житлових приміщень прикрашали картини митців українського живопису та європейських художників, які багаті поміщики купували переважно у Франції та Італії. Іноді під картинну галерею відводилась ціла зала, яка була гордістю господаря. Наприклад, у 60-ті рр. XVIII ст. виникають вітальні-картинні. Велике зібрання картин

та портретів знаходилося в маєтку Бабаї Харківського повіту, яким володіла родина Щербініних.

У багатьох маєтках дворян Слобожанщини окрім картинних галерей знаходились великі бібліотеки, під які також виділяли окремі приміщення. У садибах накопичувались численні колекції художньої та наукової літератури, а бібліотеки характеризували внутрішній світ їх господарів. Для зберігання книг власники відводили не лише окрему кімнату або робочий кабінет, а шафи з книгами нерідко розташовувались у вітальнях і обов'язково в дитячих кімнатах.

Садиба, перетворюючись на суперницю міського салону, об'єднувала поетів, письменників, художників, інтелектуалів свого часу. Маєток освіченого дворянина був ідеальним місцем для творчого натхнення, тихою гаванню, де можна, не побоюючись, вимовляти крамольні промови в колі друзів та однодумців. Атмосфера розуміння і схвалення ще більш посилювала опозиційні настрої. Дворянські садиби протягом кінця XVIII – початку XIX століття стали осередками духовного та культурного життя, зберігали родинні традиції, підтримували дру-

жні стосунки з іншими дворянськими родинами. Там нерідко влаштувалися аматорські сімейні вистави, гостювали відомі петербурзькі та московські літератори, обговорювалися політичні й економічні проекти.

Висновки. Таким чином, у другій половині XVIII ст. – наприкінці XIX ст. помітно збільшилося будівництво садиб. Поміщицький маєток складався з будинку господаря, парку із садом та промислових споруд. В інтер'єрі головного будинку на зміну бароко прийшов класичний стиль, а згодом ампір. Саме в другій половині XVIII ст. – на початку XIX ст. були побудовані кращі садибні комплекси Слобожанщини.

Садиба була складовою частиною провінційної культури і культури міської. Особливу роль відіграли родові маєтки найбільш відомих дворянських родів, таких як Донець-Захаржевські, Перехрестови, Шидловські, Гендрікови та інші. Для них був відкритий доступ до найбільш передових досягнень в галузі сільського господарства, до нових технологій. Такі люди цікавилися новітніми ідеями в мистецтві і політиці, науці, тим самим вносячи нові зміни в побут слобожанського дворянства.

ЛІТЕРАТУРА

Бірьова О. Ю. Поміщицькі садиби Харківської губернії (перша половина XVIII – початок XX століття) : автореф. дис. на ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 2009. 20 с.

Бірьова О. Ю. Садиби Харківської губернії: час і умови виникнення / О. Ю. Бірьова // Культура та інформаційне суспільство XXI ст.: Матеріали наук. конф. молодих учених. Х.: ХДАК, 2004. С. 58.

Кириченко Е.И. Русская усадьба в контексте культуры и зодчества второй половины XVIII века / Е. И. Кириченко // Русская усадьба. Сборник Общества изучения усадьбы. Вып. 1. М., 1994. С. 48-50.

Лукомский Г. К. Старинные усадьбы Харьковской губернии / Г. К. Лукомский. Х.: Райдер, 2001. 240 с.

REFERENCES

Birova O. Yu. (2009) *Pomishchyski sadyby Kharkivskoi hubernii (persha polovyna XVIII – pochatok XX stolittia)*. – *Landowners' estates of Kharkiv province (first half of XVIII - beginning of XX century)*. Kharkov. [in Ukrainian].

Birova O. Yu. (2004) *Sadyby Kharkivskoi hubernii: chas i umovy vynyknennia*. – *Estates of Kharkiv province: time and conditions of origin*. Kharkov: HDAK [in Ukrainian].

Kyrychenko E.I. (1994) *Russkaia usadba v kontekste kulturu y zodchestva vtoroi polovyny XVIII veka*. – *Rus-*

Луценко М.В. Феномен садибного життя дворянства Слобідсько-Української губернії в умовах мультикультурного простору / М.В. Луценко // ХНПУ ім. Г.С. Сковороди: зб. наук. праць. Серія «Історія та географія». Харків: Майдан, 2017. Вип. 54. С. 17-19.

Марасинова Е. Н. Культура русской усадьбы / Е. Н. Марасинова, Т.П. Каждан // *Очерки русской культуры XIX в. М., 1998. С. 265-375.*

Товстоляк Н. М. Актуальні проблеми краєзнавчого дослідження українських дворянських садиб / Н. М. Товстоляк // ХНПУ ім. Г.С. Сковороди : зб. наук. праць. Харків: Майдан, 2008. Вип. 29–30 ; сер. «Історія та географія». С.194–197.

sian estate in the context of culture and architecture of the second half of the 18th century. Moscow. [in Russian].

Lukomskiy G. K. (2001) *Starinnyie usadbyi Harkovskoy gubernii*. – *Ancient estates of the Kharkov province*. Kharkov: Rider [in Ukrainian].

Lutsenko M.V. (2017) Fenomen sadybnoho zhyttia dvorianstva Slobidsko-Ukrainskoihubernii v umovakh multykulturnoho prostoru [The phenomenon of manor life of the nobility of Sloboda-Ukrainian province in the conditions of multicultural space] *Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Istoriia ta heohrafiia»/ KhNPU them. G.S.*

Skovoroda. (issue. 54, pp. 17-19). [in Ukrainian].

Marasinova E. N. (1998) *Kultura russkoy usadbyi* [The culture of the Russian estate]. *Ocherki russkoy kulturyi XIX v.* (pp. 265-375). Moscow. [in Russian].

Tovstoliak N. M. (2008) *Aktualni problemy kraieznav-*

choho doslidzhennia ukrainskykh dvorianskykh sadyb [Actual problems of local lore research of Ukrainian noble estates]. *Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Istoriia ta heohrafiia»/ KhNPU them. G.S. Skovoroda.* (issue. 29-30, pp. 194-197). Kharkiv: [in Ukrainian].

УДК 94 (477) : 061.1 «195/196»

DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.19

Мартінова І. С.

кандидат історичних наук, доцентка кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
ORCID 0000-0001-7715-9245

ХАРКІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ТОВАРИСТВА «УКРАЇНА – НІМЕЧЧИНА» В ОРГАНІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ МІСТУ (1990-ті – ПОЧАТОК 2000-х рр.)

На початку 1990-х Україну спіткала глибока економічна криза. У цей момент на допомогу харків'янам прийшли німецькі друзі. Благодійне товариство Arbeiterwohlfahrt (AWO) із міста Берінгенсдорф-Швайг поблизу Нюрнберга ініціювало акцію «Допомога Харкову», яка тривала протягом майже 13 років, упродовж яких до Харкова було спрямовано більше 7 гуманітарних конвоїв. Члени Харківського Товариства «Україна–Німеччина» Л. Маєвська, Л. Крюкова, Г. Селігов, І. Бринзюк та інші брали активну участь в організації цих акцій. Згодом ініціативу на себе перебрало міське керівництво, окремі організації та установи. Товариство на початку 2000-х припинило своє існування.

Ключові слова: Товариство дружби, гуманітарні конвої, гуманітарна допомога, міста-партнери

The Kharkiv German Democratic Republic Friendship Society was established in Kharkiv in 1968. After the collapse of the USSR, the structure of the Society at the union level was destroyed, nevertheless it was decided to reformat it into "The Ukraine-Germany" Society in Kyiv. The Kharkiv branch was named the same.

In the early 1990s, Ukraine experienced a deep economic crisis. The rupture of economic ties between the former Soviet republics hit the big industrial city of Kharkiv hard. At that moment, the German friends came to Kharkiv residents' aid.

In the town of Beringensdorf-Schweig near Nuremberg, which at that time became a partner city of Kharkiv, there was a charity Arbeiterwohlfahrt (AWO). Its chairperson at that time was Friz Körber, who was also vice-president of Bavaria. On AWO chairperson's initiative, the "Help to Kharkiv" campaign began, which lasted for about 13 years, during which more than 7 humanitarian convoys were sent to Kharkiv. F. Körber and his colleagues demanded that the help be targeted - "from hand to hand". The most active members of the Society L. Maevska, L. Kryukova, G. Seligov, I. Brynzyuk and others met the convoys and assisted in distributing the aid, communicating with sponsored families and institutions. They took part in organizing German comrades' meetings with children victims of Chernobyl, orphans of the orphanage "Childhood" in the village of Vysoky. Visits to children's hospitals, the Genetic Centre, the boarding school for visually impaired children, psychiatric hospital and other places were arranged as well.

During this period, the Society meetings were held periodically, personal contacts were maintained. The Society activists participated in meeting humanitarian convoys and identifying those who were in need. However, later on the initiative was taken over by the city administration, some organizations and institutions. The company ceased to exist in the early 2000s.

Keywords: Friendship Society, humanitarian convoys, humanitarian aid, partner cities.

Постановка проблеми. У 1968 році у Харкові було створено Харківське товариство дружби з Німецькою Демократичною Республікою, як одна з первинних організацій Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами (УТДКЗ). Товариство сприяло встановлен-

ню нормальних і здорових міжособистісних і міжнародних контактів між громадянами, навчальними і виробничими установами і організаціями обох країн. Розпад СРСР і падіння «Берлінської стіни» тільки зміцнили стосунки і вивели їх в нову площину. УТДКЗ перестало існувати, а ХМТД перет-